

Розвиток педагогічної обдарованості майбутнього вчителя як педагогічна проблема //Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: Зб. наукових праць. – Рівне: Волинські обереги, 2002. – С. 181 – 185.

Антонова О.Є.
кандидат педагогічних наук,
(Житомирський педуніверситет)

Розвиток педагогічної обдарованості майбутнього вчителя як педагогічна проблема

У статті розглядаються питання, пов'язані з проблемою розвитку педагогічної обдарованості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки його у вищих педагогічних навчальних закладах (на прикладі Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки)

Сучасний розвиток світової цивілізації характеризується швидкими темпами впровадження нових інформаційних технологій та процесів глобалізації. У таких умовах найбільшого успіху досягають ті держави, які мають висококваліфіковані кадри у високотехнологічних галузях виробництва. Сьогодні всім стало зрозумілим, що прогрес практично всіх галузей людської діяльності залужить від людей, які нестандартно сприймають навколишній світ, надзвичайно діяльні, енергійні, працездатні, і можуть досягати в обраній ними сфері діяльності високих результатів. Отже на передній план у державній політиці виходить проблема обдарованості, творчості, інтелекту, визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист талантів. У різних державах означену проблему розв'язують по-різному, проте як правило, процес залучення до діяльності обдарованих спеціалістів відбувається двома шляхами: або у державі створюються умови для розвитку здібностей, підтримки обдарованості; або запрошуються до співпраці вже підготовлені в інших державах обдаровані фахівці. Довгий час в Україні переважав перший шлях. Проте в останні десятиліття ми спокійно мирилися з тим фактом, що сотні, тисячі надзвичайно обдарованих людей з унікальними здібностями залишалися нереалізованими і, що гірше за все, залишали нашу країну, не знайшовши застосування своїм талантам.

Однак досвід та успіхи найбільш розвинених країн світу у галузі науки, виробництва, розвитку нових технологій, культури та освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови системи навчання у напрямку створення умов для обдарованої дитини вільно проявляти свої особливості, розвиватися відповідно своїм нахилам як унікальної особистості. Проте у нашій країні до останніх років виявлення та розвиток обдарованої молоді здійснювалися

стихійно, спираючись лише на регіональні можливості та на власну ініціативу окремих учителів, вчених, музикантів, художників.

Економічні та соціальні перетворення в Українській державі зумовили необхідність реформування всіх ланок системи освіти. Перед сучасною школою постало завдання максимального розкриття і розвитку потенціалу кожної особи, формування людини як суб'єкта соціального та професійного життя, підготовки її до самовдосконалення, самовизначення та самореалізації. Нова українська школа повинна забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів. В Україні прийнято цілий ряд законів і програм (зокрема Закон України “про освіту”, національна програма “Діти України” та інші), які спрямовані на створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для обдарованої молоді. Її метою є формування цілісної, само регульованої системи щодо виявлення і підтримки обдарованої молоді; розвитку та реалізації її здібностей; стимулювання творчої роботи учнів, студентів, вчителів та викладачів вищих навчальних закладів; активізації навчально-пізнавальної діяльності молоді; формування резерву для вступу у вищі заклади освіти, магістратуру та аспірантуру; підготовки наукових, педагогічних та науково-технічних кадрів.

Нові завдання актуалізують проблеми, пов'язані з підготовкою вчителя, оскільки саме йому відводиться провідна роль у реалізації накреслених перетворень. “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті”, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”), Закон України “Про освіту” центральним завданням модернізації освіти, провідним принципом державної освітньої політики визнають підготовку педагогічних працівників, створення умов для формування освіченої, творчої особистості вчителя, реалізації та самореалізації його природних задатків і можливостей в освітньому процесі. Однак у процесі розв'язання зазначеної проблеми виникає ряд суперечностей, найбільш суттєвими з яких можна назвати наступні:

невідповідність між соціальною потребою у педагогічно обдарованих, творчо працюючих вчителів, здатних формувати всебічно розвинену особистість учня та відсутністю відповідної цілеспрямованої підготовки майбутніх вчителів;

між необхідністю виховання нової генерації педагогічних кадрів, здатних виявляти і розвивати здібності та обдарування дитини і не розробленістю комплексу теоретичних і методичних засад щодо забезпечення підготовки педагогічно обдарованого вчителя, здатного працювати із здібними дітьми.

Отже у проблемі обдарованості все відчутніше проявляються недоліки професійної підготовки вчителя до роботи з обдарованими дітьми. Часто нестандартна, обдарована дитина викликає у педагога негативне ставлення: з одного боку, педагог розуміє, що така дитина потребує специфічної і досить складної роботи, а з другого – відчуває, що просто не має відповідних знань. Крім того, практично не розробляється аспект розвитку педагогічної обдарованості самого вчителя.

Обдарованість як психолого-педагогічна та соціальна проблема особливої уваги дослідників набула в останні десятиріччя ХХ століття. Проте, не зважаючи на значний досвід роботи з обдарованими дітьми, у світовій науці немає єдиного підходу, по-перше, до визначення самого поняття “обдарованість”, а по-друге, до розробки загальноприйнятої концепції обдарованості. На сьогодні існує понад сто визначень поняття “обдарованість”. Довгий час головним показником обдарованості визнавався здебільшого інтелект. Фундаментальні дослідження Термена (1959), які довели стабільність показників інтелекту за школою Станфорд-Біне, призвели до того, що протягом багатьох років у ролі робочого визначення обдарованості, її еквівалентом виступав рівень інтелекту, визначений і оцінений за відповідними тестами. Останнім часом для визначення обдарованості і талановитості застосовують формулу, запропоновану Відділом освіти США, яка враховує також академічні успіхи особистості. Проте дане визначення не враховує однієї з найважливіших характеристик обдарованості, яка суттєво впливає на ефективність виконуваної діяльності – мотивацію. Саме тому відомий американський спеціаліст у галузі вивчення обдарованих дітей Дж.Рензуллі запропонував свій підхід до розв’язання цієї проблеми, який є чи не найпопулярнішим серед західних концепцій обдарованості. На його думку, обдарованість є результатом взаємодії трьох характеристик: інтелектуальних здібностей (які перевищують середній рівень), креативності і наполегливості (мотивації). Крім того, у його моделі враховані знання (ерудиція) та сприятливе навколишнє середовище. Дана концепція активно використовується для розробки прикладних проблем. Визначена Дж.Рензуллі тріада, яку автор звичайно ілюструє трьома колами, що взаємно перетинаються, у більш-менш модифікованому вигляді має місце у більшості сучасних західних концепцій обдарованості.

Так П.Торренс використовує аналогічну тріаду: творчі здібності, творчі вміння, творча мотивація. Розроблені ним методики діагностики креативності широко застосовуються у всьому світі для ідентифікації обдарованих дітей. При цьому дослідник зазначає, що високі показники креативності ще не дають гарантії великих творчих досягнень, а тільки засвідчують певну імовірність їх прояву. Максимальний же рівень творчих досягнень можливий лише при поєднанні всіх трьох чинників.

З ідеями Дж.Рензуллі багато в чому перетинається “мультифакторна модель обдарованості” Ф.Монкса. Вона цікава тим, що автор не розділяє креативність та інтелект. Він пропонує дещо інші параметри: мотивацію, креативність та виключні здібності. Дана модель відрізняється універсальністю: вона дозволяє пояснювати часткові прояви обдарованості у різних сферах (спеціальна обдарованість).

Модифікований варіант моделі Дж.Рензуллі пропонує Д.Фельдхьюсен, на думку якого її слід доповнити “Я»- концепцією та рівнем самоповаги.

Концепція обдарованості, яка розроблена у Російській Федерації, виходить з розуміння обдарованості як системної якості психіки, що розвивається впродовж всього життя і визначає можливість досягнення

людиною надзвичайних результатів в одному чи декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

У сучасній вітчизняній педагогічній літературі обдарованість визначається як “індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності”. Отже, серед сучасних концепцій обдарованості найбільш визнаною є модель, яка складається з трьох компонентів:

- 1) *мотивації* (спрямованості) особистості до певного виду діяльності;
- 2) *креативності* мислення особистості;
- 3) розвитку спеціальних *здібностей* вище за середній рівень.

Оскільки мова йде про педагогічну діяльність, то слід зазначити, що педагогічні здібності – це такі якості особистості, які проявляються у схильності до роботи з дітьми, любові до дітей, отриманні задоволення від спілкування з ними. Часто педагогічні здібності звужують до уміння виконувати певні дії – гарно говорити, співати, малювати, організовувати дітей тощо. Насправді ж поняття “педагогічні здібності” виявляється значно складнішим і охоплює цілий комплекс спеціальних та загальних знань, пов’язаних з ними умінь, а також якостей особистості вчителя. До таких здібностей можна віднести наступні:

➤ *науково-пізнавальні* – здатність людини оволодівати науковими знаннями у визначеній галузі;

➤ *дидактичні* – уміння відбирати та готувати навчальний матеріал, наочність; чітко, доступно, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал; стимулювати розвиток пізнавальних інтересів та духовних потреб учнів; підвищувати їх навчально-пізнавальну активність;

➤ *організаторські* – уміння об’єднувати дітей, розподіляти між ними обов’язки, планувати роботу, аналізувати результати діяльності, підводити підсумки, робити висновки;

➤ *комунікативні* – уміння встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями, їх батьками, колегами, керівниками навчальних закладів;

➤ *перцептивні* – уміння проникати у духовний світ вихованців, об’єктивно оцінювати їх емоційний стан, виявляти особливості психіки;

➤ *сугестивні* – здатність здійснювати емоційно-вольовий вплив на вихованців;

➤ *дослідницькі* – уміння пізнавати і об’єктивно оцінювати педагогічні ситуації та процеси.

Звісно, названими властивостями не обмежується перелік педагогічних здібностей. Проте, треба зазначити, що одна тільки наявність у людини педагогічних здібностей ще не забезпечує ефективності виконання ним педагогічної діяльності. Практика роботи сучасної школи свідчить, що вчитель повинен не тільки чітко і правильно відтворювати необхідну інформацію – він має вміти генерувати нові, оригінальні ідеї, знаходити нетрадиційні способи розв’язування проблемних педагогічних ситуацій і задач, тобто володіти *креативністю мислення*. Креативність характеризується за цілим рядом параметрів, серед яких уміння бачити проблему,

оригінальність, здатність до синтезу та аналізу, відчуття витонченості організації ідей та інші.

Необхідно відмітити ще одну характеристику особистості педагога, без якої педагогічні здібності не зможуть набути ефективного розвитку – це *спрямованість* людини на педагогічну діяльність, *мотивація* до творчості. Можна на “відмінно” знати основи фахового предмету, володіти цілим рядом педагогічних умінь, але так і не стати “вчителем, на якого чекають”. Важливою умовою розвитку педагогічної обдарованості є бажання педагога працювати з дітьми, любов і повага до них, отримування задоволення від спілкування з вихованцями, потреба знову і знову повертатися до проблем школи і учнів. Вчитель завжди має пам’ятати одну просту але велику істину: для того, щоб бути справжнім учителем, необхідно перш за все любити те, що викладаєш, і любити тих, кому викладаєш. Учитель не може не любити дітей. Це положення вже стало педагогічною аксіомою. Проте далеко не всі, хто обрав для себе професію педагога, замислюється над сенсом даної аксіоми. А він полягає у тому, що виховувати людину, яку не любиш, праця безплідна і навіть пекельна.

Отже, відповідно до зазначеної моделі обдарованості “педагогічною обдарованістю” можна вважати якісно своєрідне поєднання педагогічних здібностей особистості, креативності її мислення та свідомої спрямованості до здійснення функцій педагогічного працівника, що дозволяє їй досягти значних успіхів у творчій професійній діяльності.

Одним з провідних завдань педагогічного навчального закладу є підтримка і розвиток педагогічної обдарованості майбутнього вчителя. Ефективність професійної підготовки педагогічно обдарованих майбутніх учителів суттєво залежить від організаційних форм навчальної роботи, які дозволяють розвивати спеціальні здібності, формувати мотивацію (спрямованість) до педагогічної діяльності, стимулювати креативність мислення. Робота з обдарованими студентами вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованої на новизну інформації та різноманітні види пошукової, аналітичної, розвивальної, творчої діяльності. Сучасний вищий педагогічний навчальний заклад володіє цілою системою організаційних форм навчальної діяльності студентів, серед яких є як традиційні, так і інноваційні.

Серед інноваційних форм роботи, спрямованих на підготовку нової творчої генерації майбутніх учителів, варто виділити Всеукраїнську студентську олімпіаду з педагогіки, яку можна сміливо визнати ефективною формою роботи з педагогічно обдарованою молоддю. На базі Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка у період з 1999 по 2001 рік тричі проводився II етап Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки. За цей час більш ніж 150 студентів з різних вищих навчальних закладів України взяли участь у конкурсній програмі олімпіади, яка засвідчила потужний науковий творчий потенціал молодих дослідників України, який характеризується глибиною, системністю, прогностичністю. Проте були виявлені і певні недоліки у професійній підготовці майбутнього педагога-вихователя, які пов’язані з недостатньою підготовленістю учасників до дій у

практичних ситуаціях. Тому до змісту підготовки майбутнього вчителя мають бути включені завдання, які передбачають розв'язання проблем професійної спрямованості, що допомагають студентам вчитися бачити ситуацію, аналізувати її, виділяти провідні ідеї, розробляти конструктивні схеми і варіанти практичних рішень.

Саме на реалізацію такого підходу орієнтовані конкурсні завдання олімпіади “Мікрвикладання”, “Моделювання виховного заходу”, “Аукціон педагогічних ідей” та “Конкурс педагогічних талантів”.

Конкурсне завдання “Мікрвикладання” передбачає моделювання і програвання фрагменту уроку (до 10 хвилин), який готується учасниками олімпіади заздалегідь. Мікрвикладання допомагає майбутньому вчителю краще підготуватися до професійної діяльності, визначити рівень своїх знань, умінь і здібностей, набути певного рівня педагогічної майстерності. Журі при оцінюванні цього конкурсу враховує професійно-педагогічну спрямованість майбутнього учителя, володіння ним засобами педагогічної взаємодії, вміння встановлювати контакт з колективом учнів, знання про сучасні педагогічні технології навчання.

Мікрвикладання є одним з напрямів практичної професійної діяльності вчителя, що допомагає студентам краще усвідомити сутність педагогічних явищ. Моделюючи фрагмент практичної діяльності вчителя-предметника, майбутні вчителі розвивають свої здібності, набувають певного досвіду, вмінь та навичок. Відзначимо, що більшій частині учасників олімпіади притаманні такі якості як комунікативність, емпатія, педагогічна інтуїція, самовладання, педагогічний оптимізм, які поєднуються з глибокими теоретичними педагогічними знаннями.

Конкурс “Моделювання виховного заходу” був введений до програми Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки вперше у 2001 році. Він спрямований на перевірку рівня готовності майбутніх учителів до самостійної творчої роботи вчителя-вихователя. Адже відомо, що значна частина вчителів основну свою увагу зосереджує на роботі вчителя-предметника, тобто виділяється тенденція домінування навчальної роботи над виховною. Такі вчителі вважають, що головною функцією шкільного педагога є навчальний процес, озброєння учнів знаннями, вміннями та навичками, а не формування особистості. Виховна ж функція вважається другорядною. Проте, як переконає життя, навчальний і виховний компоненти педагогічної діяльності неможливо розділити. Навіть виділити їх окремо для детального вивчення можна лише умовно. Тому виховна функція вчителя залишається однією з провідних у практичній діяльності шкільного педагога. А відтак дуже важливо підготувати майбутнього вчителя до виконання відповідної роботи ще під час навчання у педагогічному навчальному закладі. Відсутність у студентів знань і умінь з виховної роботи породжує у них невпевненість у своїх силах, підвищену втомлюваність, яка викликана відсутністю вміння науково організувати свою діяльність і діяльність учнів, зниження зацікавленості до роботи з дітьми, і як результат – невдоволеність обраною професією. Для майбутнього педагога-вихователя важливо ще під час навчання оволодіти вміннями з виховної

роботи, серед яких : уміння чітко бачити ситуацію, аналізувати її, виділяти основні протиріччя і проблеми, правильно розуміти мету і завдання виховної діяльності, знаходити ефективні шляхи реалізації цих завдань.

Головною метою конкурсного завдання “Моделювання виховного заходу” є включення студентів у реальні ситуації практичної діяльності вчителя-вихователя, перевірка готовності майбутніх учителів самостійно планувати, організовувати і аналізувати виховні заходи, знаходити шляхи встановлення контакту з колективом учнів, використовувати традиційні і нестандартні методи і прийоми для створення сприятливого емоційного фону спілкування з вихованцями.

Отже, організація навчальної та поза навчальної роботи з педагогічно обдарованою молоддю потребує:

- раннього виявлення обдарованих студентів, включення їх в науково-дослідну роботу; організації спецсеминарів з актуальних проблем педагогічної науки та методики роботи з обдарованими студентами - майбутніми педагогами; досконалого володіння методами науково-педагогічних досліджень; проведення на базі педагогічних вищих навчальних закладів освіти педагогічних студентських конференцій з підготовкою та публікацією матеріалів учасників з метою формування спрямованості до педагогічної діяльності;

- вдосконалення організаційних форм навчальної роботи, введення елементів проблемності, розв’язування педагогічних задач з метою розвитку здатності знаходити нетрадиційні шляхи вирішення педагогічних проблем, генерувати нові, оригінальні ідеї, тобто творчо підходити до виконання професійних обов’язків;

- введення елементів мікрвикладання та моделювання виховних заходів як обов’язкового компоненту технології побудови практичних занять з педагогіки; проведення аукціонів педагогічних ідей та конкурсів педагогічних талантів з метою виявлення педагогічно обдарованих студентів та розвитку в них спеціальних здібностей і педагогічних умінь.